

*С. Луцій, канд. філол. наук, ст. наук. співроб.,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України*

ДО ІСТОРІЇ ЕМІГРАЦІЙНОЇ ШЕВЧЕНКІАНИ: Л. ЛИМАН ТА Ю. СТЕФАНІК

У статті розповідається про українського письменника Л. Лимана та критику Ю. Стефаніка, які збагатили еміграційну шевченкіану 1950-х – 1970-х років.

***Ключові слова:** шевченкіана, інтерпретація постаті Т. Шевченка, романтична ідеалізація.*

В статье рассказывается об украинском писателе Л. Лымане и литературном критике Ю. Стефаньке, которые обогатили эмиграционную шевченкиану 1950-х – 1970-х годов.

***Ключевые слова:** шевченкиана, интерпретация личности Т. Шевченко, романтическая идеализация.*

The article talks of Ukrainian writer L. Lyman and literature critic Yu. Stefanyk who contributed to T. Shevchenko-related studies enriched Ukrainian diaspora in 1950–1970-ies.

***Key words:** Shevchenko-related studies, interpretations of T. Shevchenko's personality, romantic idealization.*

Українська еміграційна шевченкіана – цікава та малодосліджена сторінка вітчизняної літератури й культури. Це тема не однієї солідної монографії. Українські емігранти, які опинилися в таборах для переміщених осіб, протягом 1945–1948 рр. активно й дуже тепло відзначали Шевченківські дні. Загнані на чужину, перебуваючи у стані невідомості, не знаючи, куди їх далі кине доля, вони постійно зверталися до творчості Т. Шевченка, який був для них уособленням України, тим ланцюгом, котрий зв'язував кожного з далекою Вітчизною. Зі святковими концертами об'їздила всі табори капела бандуристів ім. Тараса Шевченка, художній керівник якої, Григорій Китастий, поклав на музику чимало творів поета. В. Лев згадає також про важливу роль відновленого НТШ, яке влаштувало святкові конференції на пошану Т. Шевченка та І. Франка, а також академічні вечори в Мюнхені. Письменники та літературознавці неодноразово виступали з доповідями перед співвітчизниками.

У спогадах У. Самчука "Плянета Ді-Пі. Нотатки й листи" [10] знаходимо інформацію про відзначення в 1947 році шевченківських днів, зокрема про його доповідь, присвячену Тарасові Шевченку, яку він виголосив для українських слухачів табору в місті Корнталь. Можливо, текст цієї доповіді був надрукований на шпальтах "Українських вістей" [9].

Протягом 1940-х років українські літературознавці опублікували немало досліджень, присвячених Т. Шевченкові: В. Петров – "Провідні етапи розвитку сучасного шевченкознавства" (Авгсбург, 1946),

Д. Чижевський – "Деякі проблеми дослідження формального боку поезій Шевченка" (Авгсбург, 1947), Я. Рудницький – "Наголос в поезії Шевченка" (Авгсбург, 1947), В. Лев – "Лексика ранньої Шевченкової поезії" (Авгсбург, 1947), Л. Білецький – "Тарас Шевченко в Яготині" (Авгсбург, 1949) та "Віруючий Шевченко" (Вінніпег, 1949), Д. Дорошенко – "Розвиток української науки під прапором Шевченка" (Вінніпег, 1949) тощо.

1950-ті роки були, по суті, продовженням основних тенденцій розвитку еміграційного шевченкознавства 1940-х років та певною підготовкою до відзначення 100-річчя з дня смерті поета й 150-річчя з дня народження. У цей час побачили світ такі наукові та науково-популярні дослідження: "Автограф Шевченка 1860" (Нью-Йорк, 1951), Ю. Бойко "Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури" (Мюнхен, 1956), В. Жила «Ідейні основи Шевченкового "Гамалії"» (Вінніпег, 1958), М. Мандрика "Шевченко й Франко" (Вінніпег, 1957), Я. Рудницький "Шевченкіана на Заході. Перше видання Шевченка на Заході з нагоди сторіччя. 1859–1959" (Вінніпег, 1959) та "Бернс і Шевченко" (Вінніпег, 1959), "Шевченко. Річник 1" (1952) – "Шевченко. Річник 6" (Нью-Йорк, 1957) та ін.

У 1958 році Я. Рудницький у студії "Найближчі завдання шевченкознавства" (Вінніпег; Канада) окреслив основні напрямки подальших досліджень у цій галузі, приурочених до згадуваних подій:

1. Передрукувати "Кобзар" 1860 року.
2. Ґрунтовно опрацювати західну шевченкіану.
3. Видати словник Шевченкової мови.
4. Детально вивчити ідейно-світоглядні засади поета.
5. Ознайомити західного читача із творами Т. Шевченка.
6. Широке проведення ювілейних заходів.

1960-ті роки – особливо плідний період в історії еміграційного шевченкознавства. 17–19 березня 1961 року відбулася перша сесія Світового конгресу української вільної науки в Нью-Йорку, у якій брали участь українські науковці зі США, Канади, Західної Європи, Австралії. Основні теми, котрі розглядалися на цьому зібранні, – невідомі чи малодосліджені сторінки біографії Т. Шевченка, вивчення жанрової та тематичної різноманітності його творів, поетики, стилю; проаналізовано стан сучасної шевченкознавчої науки на еміграції та радянській Україні. Завдяки Романові Смаль-Стоцькому – голові НТШ у США, Василю Стецюку – науковому секретарю НТШ, Богдану Кравціву – секретарю Філологічної секції НТШ – підготовлено збірник матеріалів конгресу [13].

10 березня 1962 року була проведена шевченкознавча конференція, організована УВАН та НТШ. 7 березня 1964 року Філологічна секція НТШ знову влаштувала святкову шевченкознавчу конферен-

цію. Через рік побачив світ збірник матеріалів цієї наукової конференції під назвою "Шевченко і ми" [14].

Українські еміграційні вчені та письменники, які зробили чималий внесок у розвиток шевченкознавства 1950–1970-х років, поволі повертаються в історію українського літературознавства, мистецтвознавства, філософію, журналістику, педагогіку. Так, шевченкознавча діяльність поета, прозаїка, публіциста Леоніда Лимана та літературознавця, історика літератури, текстолога, редактора, журналіста, громадського і політичного діяча Юрія Стефаніка на сьогодні фактично не досліджені.

Леонід Лиман народився 13 серпня 1922 року на Полтавщині, в селі Малі Сорочинці. Закінчив Харківський учительський інститут (1939–1941). Під час Другої світової війни опинився у Львові (1943–1945). Із 1949-го проживав у Нью-Йорку. Публікував свої вірші в газетах "Нова Україна", "Львівські вісті", "Краківські вісті", "Українські вісті", "Український Прометей", "Українська літературна газета", у журналах "Наші дні", "Золотий перстень", "Сучасність", в "Альманасі МУР'у", альманасі "Світання", "Літературно-науковому збірнику, 1" та ін. У 1960–1970-х роках – видавав місячний бюлетень суспільно-політичної проблематики "Нотатник". Писав також прозу: оповідання та белетризовані нариси "Серце втрачає спокій", "Неаполітанська пісня", "Моє інтимне", "Колгоспники", повісті "За п'ять дванадцять", "Повість про Харків". Помер 31 жовтня 2003 року, похований у Нью-Йорку.

До постаті Т. Шевченка Леонід Лиман неодноразово звертався у своїх художніх творах. Для нього Т. Шевченко – символ української самобутності, державності та духовності, а також воскресіння української нації: "І буде син, і буде мати, / На Україні будем жить" (поезія "Сіяти сонцю...") [5]. З болем та сумом дивлячись на зруйновану більшовицькою владою й фашистською армією рідну землю, герой нарису "Моє інтимне" знаходить сили для віри та оптимізму: «Але я прислухаюсь і чую, як на моїй землі клекотить боротьба. Правнуки сіром, повні духу Т. Шевченка, Лесі Українки, знову виборюють життя... Виростав на руїнах, з болем непоборний дух, віра, яка не падає навіть в безнадійні моменти життя. І нехай спалено інститут, в якому я вчився, хай стоїть над Хоролом пустою будинок, в якому я ріс, вгарцьовують могили бойовища, все ж "не все пропало", буде спокій, сонце і буде для сильних духом майбутнє» [5, 152].

У вже згаданому нарисі "Моє інтимне" й "Повісті про Харків", аналізуючи українсько-російські політично-культурні зв'язки 1930-х – початку 1940-х рр., Л. Лиман розглядає Т. Шевченка як опозицію імперській політиці денаціоналізації, русифікації, пролетаризації українського суспільства. Викривальну роль у тексті "Повісті про

Харків" відіграють популярні в 1930-ті роки гасла, які Л. Лиман неодноразово повторює: "Шевченко і Чернишевський", "Шевченко і російська література", "Шевченко і робітничий клас", "Шевченко і робітничий рух", "Шевченко і релігія", "Шевченко і світовий пролетаріят" [5, 96–98]. "Лише завдяки перемозі трудящих мрії Шевченка стали дійсністю" [5, 99].

Прозаїк не оминає й теми національного безпам'ятства та культивованого Радянською імперією зневажливого ставлення до української національно свідомої еліти: «Червоноармійці, задираючи голови, оглядають пам'ятник Шевченкові: "Ничего себе вещичка"» [5, 128].

Вплив Т. Шевченка прочитується у творах Л. Лимана також на рівні ремінісценцій ("Сіяти сонцю...", "Моє інтимне").

Леонід Лиман неодноразово виступав проти поширеної спекуляції іменем Т. Шевченка в часи Другої світової війни. Так, у публіцистичній статті "Преса підсоветської України" [6] він аргументовано доводить, що радянські ідеологи, прагнучи розбудити патріотичні почуття співвітчизників, постійно експлуатували Шевченкові заклики до боротьби за свободу та національне визволення.

Леонід Лиман активно стежив за шевченкознавчими дослідженнями, які виходили в радянській Україні. У журналі "Сучасність" за 1978 рік він публікує рецензію на книгу Г. Марахова "Т. Г. Шевченко в колі своїх сучасників. Словник персоналій" (К.: Дніпро, 1976) під назвою "Суспільно-інтелектуальне середовище Т. Шевченка" [7]. Вітаючи спроби автора ввести в науковий обіг невідомі архівні джерела, Л. Лиман спростовує догми радянського шевченкознавства, повторені Г. Мараховим у книзі, зокрема про тлумачення Т. Шевченка як діяча російського революційно-демократичного руху, учня й послідовника М. Чернишевського. Він виступив також проти фальсифікації у згадуваному дослідженні історії Кирило-Мефодіївського братства та ролі Т. Шевченка – його учасника.

Протягом 1960–1970 рр. Леонід Лиман видавав місячний бюлетень суспільно-політичної проблематики "Нотатник", у якому й започаткував рубрику "До 150-річчя народження Т. Г. Шевченка", вміщуючи інформацію про ті ювілейні заходи, які проводилися в СРСР і на еміграції (спорудження пам'ятників, видання перекладів творів Т. Шевченка, виступи відомих культурних діячів та ін.).

Вивченням та популяризацією творчості Т. Шевченка в Канаді активно займався літературознавець Юрій Стефаник (псевдоніми Гаморак Ю., Клиновий Ю.) – син відомого письменника Василя Стефаника. Ю. Стефаник народився 24 липня 1909 року в селі Стецева на Станіславщині (нині Івано-Франківська обл.).

Закінчив юридичний факультет Львівського університету (1935). У 1937–1938 рр. – виїжджав на роботу та навчання до Канади, працював співредактором газети "Українські вісті". Після повернення до Львова (1938) продовжив редакторську діяльність у журналі "Життя і знання", місячнику "Новітній ремісник", в "Українському видавництві" (1941–1944). У 1939 р. – науковий співробітник львівського відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, викладач української мови та літератури в Зооветеринарному інституті у Львові. У 1940–1941 рр. був ув'язнений за приналежність до ОУН. Протягом 1938–1942 рр. публікував листи Василя Стефаника в газетах "Новий час" та "Краківські вісті". Емігрував до Німеччини (1944), а потім до Канади (1948), де очолив канадське об'єднання українських письменників "Слово" і був співредактором літературного збірника з такою ж назвою (1970–1983), публікував статті в журналах "Київ", "Листи до приятелів", "Нові дні", "Сучасність", у газетах "Гомін України", "Новий шлях", "Свобода" тощо. Упорядковував і підготував до друку твори В. Стефаника та Л. Мартовича.

Автор літературно-критичних нарисів та есеїстичних роздумів про В. Стефаника, Л. Мартовича, Марка Черемшину, І. Бондарчука, Григорія Косинку, А. Любченка, Т. Осьмачку, М. Понеділка, У. Самчука, В. Софроню-Левицького, С. Яблонську та ін.

Помер на еміграції 25 квітня 1985 року в Канаді, місті Едмонтон, а похований у с. Русові біля батька.

Ім'я Т. Шевченка постійно згадується дослідником у літературно-критичних розвідках, присвячених Т. Осьмачці, М. Понеділку, І. Франку та В. Стефанику. У статті "Два обличчя Миколи Понеділка" Ю. Стефаник акцентував увагу на фольклорних джерелах творчості Т. Шевченка: "Народна пісня мала першорядне значення у формуванні світогляду і творчої методи геніального поета модерної України Тараса Шевченка" [3, 406]. У дослідженні "На смерть Тодося Осьмачки", порівнюючи долю обох поетів, Ю. Стефаник зазначав: "Як Осьмачка, так і Шевченко, походили з селянського роду, вони обидва завдяки своїм обдаруванням стали виразниками бажань цілого народу, його трагічними символами. Бо як Шевченко, так і Осьмачка, були мучениками, яким з рук ворога довелося випити до дна гірку чашу страждань. Тому й вони обидва ввійшли в українську історію як величні символи приниженого, але невмирущого народу" [4, 267]. У статті «Іван Франко і його поема "Мойсей"» Ю. Стефаник також згадував про значення творчості Т. Шевченка для українського народу та української історії: "Тільки таким людям, як Іван Франко і його попередник Тарас Шевченко, треба завдячувати, що цей народ живе і, без сумніву, житиме..." [11, 26].

У ставленні Ю. Стефаника до Т. Шевченка відчувається романтична ідеалізація цієї постаті, а також батьківське бачення його насамперед як просвітителя та захисника народних інтересів. У статті "Василь Стефаник (Спроба біографії)" він не випадково подає виступ батька 22 березня 1901 року на концерті на честь Т. Шевченка в Коломиї. Тоді В. Стефаник наголосив на тому, що Т. Шевченко був "першою такою селянською силою, що, набравши розуму в панській світі, обернула його на оборону селянського світу" [12, 58]. Таким чином Ю. Стефаник підкреслив, що його батько, як і Т. Шевченко, став "в літературі оборонцем села" [12, 57].

У дослідженні "Стефаник – яким він був насправді!", вперше опублікованому в газеті "Свобода" (8.09.1972), засуджувалася ганебна в Радянській імперії практика фальсифікації та ідеологізації творів Т. Шевченка й інших українських класиків: "А що сталося б, коли б українські підсовєтські критики одного дня перестали фальшувати і почали писати тільки правду? На це питання не тяжко відповісти. Українська інтерпретація життя і творів Шевченка та інших українських письменників напевне стала б причиною або виключення багатьох українських письменників, або, в найлегшому випадку, поважного обмеження тиражів їх творів. Так чи інакше, український народ в Україні мав би не тільки замкнуті уста, він мав би дуже обмежений або замкнутий доступ до наймогутніших і найсвіжіших джерел національної свідомости. Бо хоч як Москва намагається поставити служити собі твори Шевченка, Франка, Лесі Українки і т. д., вони, навіть у тому викривленому виді, в якому їх подають, служать українському народові, а не ворогові, що хоче його знищити" [4, 102].

У передмові до поеми "Гайдамаки" (Едмонтон, 1954) "Шевченко перед великим рішенням" Ю. Стефаник розглядає Т. Шевченка як "духового виразника новітньої України". На думку літературознавця, ранній період творчості поета позначився складним внутрішнім конфліктом, "що трохи не вбив у ньому поета" [4, 511]. Суть цієї духовної кризи полягала в тому, що Т. Шевченко, добре усвідомлюючи негативні наслідки соціально-економічної та культурної політики російського царизму щодо України, спочатку не виступив із відвертою критикою на його адресу, хоча й відчував необхідність стати на захист національних та соціальних прав українського народу. Від такого кроку Т. Шевченка утримувало почуття вдячності до К. Брюллова, В. Жуковського та інших росіян, які брали участь у викупі його з кріпацтва, а також бажання завершити навчання в Петербурзькій Академії мистецтв. Цей кризовий стан тривав до приїзду в Україну (1843). Ю. Стефаник також ставить під сумнів думку про те, що участь Т. Шевченка в Кирило-Мефодіївському товаристві була активною.

Загалом така тема, як діяльність Кирило-Мефодіївського братства та роль і місце в ньому Т. Шевченка, була однією з найактуальніших тем еміграційної шевченкіани. Так, Ю. Дивнич (Ю. Лаврінко) у статті "До сторіччя заснування Кирило-Мефодіївського брацтва (1846–1946)" наголосив на тому, що "наявність Шевченка живила віру і множила віру братчиків, кликала їх на широкі простори великих історичних дерзвань" [1, 47]. Про ідеологічне значення "Кобзаря" для кирило-мефодіївців згадує дослідник у великій розвідці англійською мовою "Ševčenko and his Kobzar in the Intellectual and Political History of a Century" [16].

Проаналізувавши духовні ідеали кирило-мефодіївців, закладені в їхньому програмному документі "Книга буття українського народу", Степан Ярмусь теж підкреслював, що "провідним натхненником Братства був найстарший з-поміж горстки його членів, Тарас Шевченко" [15, 167]. У книзі Павла Зайцева "Життя Тараса Шевченка" міститься інформація про активну участь Т. Шевченка у Кирило-Мефодіївському братстві, про ідейні розходження поета з братчиками, особливо з М. Костомаровим: «Отже, коли з ним Шевченко сперечався, то, мабуть, тому, що в усіх цих плянах надто мало виступало те, що було його "святая святых" – українська національна справа, а також тому, що засад "любви, лагідности й терпіння", що їх підкреслювали братчики як основи їхньої праці, не міг погодити з своїм національно-громадським (не особистим) сумлінням» [2, 152].

Більшість дослідників стверджувала, що Тарас Шевченко за ціннісними орієнтаціями та уподобаннями, культурно-освітнім рівнем органічно вписувався в коло братчиків, однак посідав у цьому інтелектуальному товаристві особливе місце і сприймався всіма як ідейний натхненник.

І. Кедрин у статті "Місце Шевченка в історії української політичної думки" неодноразово наголошував на великому значенні ідей Т. Шевченка для Кирило-Мефодіївського братства. Автор вважав, що поет відіграв важливу роль у національному відродженні своїх співвітчизників [13]. Я. Розумний також висловив думку про те, що ключовою постаттю братства був саме Т. Шевченко: «Однак найбільший вплив на реалізування ідей товариства та на політичні погляди членів Братства, включно з автором "Книги буття українського народу", мав молодий поет Тарас Шевченко. На це звернули увагу слідчі і в своєму звіті відзначили, що Шевченко почав писати свої "підбурливі" твори ще в 1837 р., коли київські вчені не цікавилися слов'янськими ідеями. А в другій половині Костомарових "Книги буття" помічаємо прями заимчення ідей, висловів і тону Шевченкових поем – "Послание", "Сон", "Кавказ" та інших» [8, 125].

У згадуваній передмові до поеми "Гайдамаки" "Шевченко перед великим рішенням" Ю. Стефанік не поділяв таких поглядів, так аргументуючи свою позицію: «Тут треба підкреслити, що Шевченкова участь у слов'янофільському Кирило-Методіївському братстві завжди була літепла, бо політично його членів та своїх сучасників взагалі він переростав на цілу голову і добре знав ціну не тільки слов'янофільству, але й сучасним собі українським панам, що "любили на братові шкуру, а не душу» [4, 517–518]. «В "Розритій могилі", першому творі, написаному по повероті в Україну, Шевченко почав любову атаку проти імперії, від якої її основи задрижали до самого споду» [4, 518].

Рецензію на книжку "Про Григорія Косинку. Спогади" (1969) Ю. Стефанік назвав саме словами із твору Т. Шевченка "За що тебе розп'ято? За що тебе убито?".

Шевченкіана Л. Лимана та Ю. Стефаніка на сьогодні маловідома в українському літературознавстві. Названі дослідники при розробці шевченкознавчих тем виявили не лише науковий підхід. Їхні праці мають також і популяризаторсько-пропагандистський характер. Попри це кожен із згадуваних авторів по-своєму збагатив еміграційне шевченкознавство II пол. XX ст.

1. *Дивнич Ю.* До сторіччя заснування Кирило-Методіївського брацтва (1846–1946) // Звено. – 1946. – № 3–4. – С. 42–48. 2. *Зайцев П.* Життя Тараса Шевченка. – Нью-Йорк; Париж; Мюнхен, 1955. – 400 с. 3. *Клиновий Ю.* Два обличчя Миколи Понеділка // Слово. – Збірник 3: Література. Мистецтво. Критика. Мемуари. Документи. – Нью-Йорк, 1968. 4. *Клиновий Ю.* Моїм синам, моїм приятелям. Статті й есеї. Об'єднання українських письменників "Слово" в Канаді. – Едмонтон-Торонто, 1981. – С. 511–519. 5. *Лиман Л.* Пам'ять: Поезія і проза / Упоряд., передм., прим. Р. Доценка. – К.: ПВП "Задруга", 2002. – 160 с. 6. *Лиман Л.* Преса підсоветської України // Ювілейний альманах "Свободи" 1893–1953. – [Б. м.]: Видання Українського народного союзу, [Б. д.] – 248 с. 7. *Лиман Л.* Суспільно-інтелектуальне середовище Т. Шевченка // Сучасність – 1978. – Ч. 3. – С. 112–114. 8. *Розумний Я.* "Чи ми ще зійдемося знову?" Кирило-Методіївське братство з перспективи 150 років // Сучасність. – 1998. – № 12. – С. 121–135. 9. *Самчук У.* "Во время люте" // Українські вісті. – 1947. – 6 берез. – Ч. 10. – С. 1. 10. *Самчук У.* Плянета Ді-Пі: Нотатки й листи. – Вінніпег, 1979. – 355 с. 11. *Стефанік Ю.* Іван Франко і його поема "Мойсей" // Наукові записки. XI. – Мюнхен, 1966. – С. 23–26. 12. *Стефанік Ю.* Роздуми про батька. Статті про Василя Стефаніка. Листи в Україну. – К.: Криниця, 1999. 13. *Тарас Шевченко.* Збірник доповідей світового конгресу української вільної науки для вшанування сторіччя смерті патрона НТШ / В. Стецюк, Б. Кравців. – Нью-Йорк; Париж; Торонто, 1962. – Т. CLXXVI. – 270 с. 14. Шевченко і ми. Збірник доповідей для відзначення 150-річчя з дня народження Тараса Шевченка. Записки наукового товариства ім. Шевченка / Проф. д-р В. Стецюк. Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка в ЗДА. – Нью-Йорк; Париж; Торонто, 1965. – Т. CLXXX. – 159 с. 15. *Ярмусь С.* Духовність українського народу. Короткий орієнтаційний нарис. – Вінніпег, 1983. – 329 с. 16. *Lawrynenko J. Ševčenko and his Kobzar in the Intellectual and Political History of a Century* // *Taras Ševčenko. 1814–1861. A Symposium.* – Motvon co 1962.